

SZARVAS MELINDA

Beleestem

Esszé tanulmány Ladik Katalin performansz- és hangművészetéről

Rögtön le is szögezném: ez az írás nem fog átfogóan és minden részletre, de még csak minden műre kiterjedően sem beszélni Ladik Katalin performansz- és hangművészeti munkásságáról. Méghozzá két okból: egyrészt a művek mennyisége okán egy tanulmány – talán belátható – nem igazán biztosít kielégítő terjedelmi korlátokat egy ilyen vállalkozáshoz, másrészt pedig a munkát nagyban nehezíti a dokumentáció hiánya vagy épp (tőlem) elzártsága. Magyarán sok műről csupán elemzések és különféle felidézések révén alkothatok képet. Hogy végső igazságot és megfejtést aligha fogok tudni megfogalmazni, nemhogy zavarba hozna vagy korlátozna, sokkal inkább felszabadít.

Ladik művei kapcsán már volt, hogy „az értelmiségiek választékos kifejezéseivel írtak az ego lemeztelenítéséről, az esemény esztétikai oldaláról, amelyet már-már mitikus dimenzióval ruháztak fel” (LADIK 2007: 52). E szakírói szólam megisméltése helyett a továbbiakban sokkal inkább empirikus elemzést nyújtok, vállalva így a személyességet is, ami a tudományos vizsgálatoktól ugyan szokatlan, ám Ladik életművétől a legkevésbé sem. Egy új, ekképpen ugyancsak adekvát közelítési módot kívánok tehát megmutatni. A fogalmi keretek kijelölése, persze, megkerülhetetlen feladat, és fontos is, mivel Ladik esetében, meglátásom szerint, nincs éles határ a performansz, a hangköltészet és a képköltészet között. Továbbá a szakírások fogalomhasználatában tapasztalható némi következetlenség, vagy legalábbis tanulmányonként változni látszik a definiálás módja. Specializálás helyett P. Müller Péter eljárása tűnik praktikusnak, akinek nagyvonalú, ám épp ezért működő meghatározása szerint a per-

formansz, „képzőművészeti és színházi jegyeket egyaránt magán viselő, eseményalapú művészi megnyilatkozás” (P. MÜLLER 2014: 740). Ebből is kitűnhet, hogy a *performansz* ernyőfogalomként fogja össze a hangköltészet darbjait és a képverseket: Ladik utóbbiakhoz is sok esetben rögzített hanganyagokat, valamint a hangköltészet prezentációja önmagában is performatív módon valósítható csak meg. Ami azonban rendre kimarad még a tágabb határú definíciókból és elemzésekből is, az az ilyen művek befogadásakor tapasztalt zavar. Persze, lehet, hogy ez a vonás csak számomra jelentős, mindenesetre az e zavar mentén bekapcsolható nevetségességről, humorról, játékoságról és gyermekiességről valamiféle értelmiségi szemérmességtől indítva nem beszélni érzésem szerint hiba lenne.

„Nekem lételemem a groteszk, mindig utáltam a komolykodást” (BAKOS 2019). Ladik Katalin életművének darbjait erős szálak kapcsolják össze, s mindegyikhez csillagtúra-szerűen a költészetétől indulva is el lehet jutni. Többféle térkép is felrajzolható. A nyolcvanas évek végére datálható egy emlékezetes akció, amelyet, bár kabaréjelenetként van aposztrofálva a legtöbb helyen, véleményem szerint nem lenne túlzás – akár a fent idézett P. Müller definíciója szerint is – *performansznak* tekinteni. Sándor György író, előadóművész azon jelenetéről van szó, amelyben budapesti járókelőktől kér útbaigazítást térkép gyanánt egy Burda-szabásmintát terítve ki eléjük. Az erről készült videó a YouTube-on elérhető, és egyértelműen látható, hogy Sándor csak férfiakhoz lép oda az átveréssel. Bátoran feltételezhető, hogy egy nő hamar kiszúrta volna, hogy nem egy bizonyult várostérképpel, hanem egy szabásmintával van dolga, azaz egy hangsúlyosan női „műszaki rajzzal”, ami a férfiak számára csak nehezen megfejthető, ha az egyáltalán. Ez a kétségtelenül női univerzumba tartozása tette a szabásmintát Ladik képversművészetének egyik központi elemévé.

„Ezeket a női elemeket szándékosan kezdtem használni, mert abban a macsó világban, ami akkoriban volt, nem akartam férfiasan megnyilvánulni” (BAKOS 2019). Akkoriban? Mikor is? A kiinduló fogalomhoz visszatérve is egyértelműsíthető, hogy *performansznak* „a hatvanas évek óta olyan képzőművészek és táncosok munkáit nevezzük, akik kísérleti

kifejezésformákkal foglalkoznak, közönség előtt vagy közönség nélkül” (SCHRÖDER 2001: 13). Ladik pályája is a hatvanas évek végén, illetve a hetvenes évek elején indult be igazán, és szabásmintakollázsait is ekkoriban állította ki először. A női hétköznapihoz tartozó szabás-varrás művészetbe emelésével, ahogy az idézett megállapításból is kiderül, bizonyos értelemben dacos gesztust tett Ladik, aki női művészként nem az addig domináns férfihangot igyekezett ekhózni. E kollázsokon keresztül saját hangját hallatta. Szó szerint. A képversek ugyanis sajátos partitúraként is funkcionálnak a szerző számára, aki hangművészeti produktumokként is megszólaltatja őket.

E ponton mondatról mondatra elbizonytalanodom, hogy miképp lehet érvényesen beszélni olyasmiről, ami annyira összetett befogadói élményt nyújt, mint Ladik művei. Elvégre azt, hogy mi hangzik el a kollázsokhoz tartozó hanganyagokon, és hogy az miként árnyalja, bővíti a vizuális hatást, azt egyféleképpen lehet leírni, és ezt korábban már meg is tették. Miként idéztem is: „az értelmiségiek választékos kifejezéseivel”. Példaként említhetném az egyik személyes kedvencemet, a *Snail Aria* című szabásmintakollázst, amely egy csigaalakban rögzített szabásmintadarabból és a csigaház helyén egy kottarészletből áll. A hozzá tartozó hanganyag, ahogy Kocsis Katica egy elemzésében már megjegyzi, „lassúságával, vontatottságával kibontja a kollázson a szabásmintákból kirajzolódó csiga minőségeit” (KOC SIS 2021). A mindenki által látható és hallható anyagról más nem nagyon mondható el. Szakszerűen legalábbis. A Ladik-művek esetében vitathatatlan korlátozottságra világítanak rá, s ezt felismerve bénít a gondolat, hogy én is „okosan, szárazon” írjak erről a hang- és performanszművészetről. Ehelyett e művek kapcsán azok hatásának, a befogadás személyes tapasztalatának rögzítése tűnik számomra érvényes megközelítésnek.

A legemblematikusabb Ladik-versek lényege, hogy nem tudom őket anélkül elolvasni, hogy ne hallanám is őket ugyanakkor Ladik előadásában. Gondolok például az *Ólomöntés* című versre, a „gyötör ez a gyapjúfonál meg a pálca / ráfekszem erre az ágyúra” sorokra, vagy még inkább az *Ibrisz csillagvizsgáló mester ellen elkövetett merényletről* című költeményre („gyere velem dzsó gyere velem dzsó a kerek alá”). De amit leginkább

hallani, az a *Varázsének* című: „kokasom kokasom katibul gyere ki / ha ki nem mégy megfoglak s a havasba viszlek / ott vannak a pakulárok a juhokkal / a kutyák ugatnak a farkasok ordítanak / tégedet széjjeltépnek”. Amikor a performansz és a hangművészet elválaszthatatlan egybeforrottságáról beszéltem a fogalmak körüljárásakor, akkor ezekre a művekre gondolva jeleztem, hogy Ladik Katalin esetében a két művészeti megnyilvánulási forma kéz a kézben jár, a hangköltemények megszólaltatása önmagában performatív aktus, miközben a szerző/előadó az írott vers formai határait messze kitágítja, vagy más szempontból teljesen lebontja (erről részletesen lásd: KÜRTI 2017).

Az olvasást is alapvetően befolyásoló hangtapadást erősítette, amikor először megpróbáltam utánozni Ladik Katalin hangjait. Nevetségesnek véltem magam, ugyanakkor azt is éreztem, hogy a kecskevibráló megtalálása, a sikolyok és éles hangok reprodukálása felszabadítóan hat, s a kezdeti zavar hamar játékká alakult. Beleestem a fehér nyúl üregébe, s abban az univerzumban, amelybe kerültem, a korábbi, jól bejáratott eszközkészlettel nem mentem semmire. A Ladik-életmű nem tisztán szöveges, kétdimenziós részét képtelenség meg- vagy betörni, ahhoz nekem kell idomulnom. Egyelőre. „A mindent kifejező üvöltésben megsemmisültem, kiégtem, tisztább lettem” (LADIK 2022).

Ladik hang- és performanszművészete póz nélküli, spontánnak hat, de sosem ad hoc. Hadd idézzek fel ismét egy kedvenc darabot. Ezt a performanszt 2010-ben láthatta a közönség Papp Tibor *Óraköltemények* című kiállításán. A test mint óramutató, az akkor hatvannyolc éves Ladik mint gügyögő kisgyerek, és egy piros esernyő, amelyet cserregő gépfegyverként a körbeálló közönség tagjaira szegez, majd amivel elegáns kardozásba kezd, derűs napernyőzésbe, hogy végül az eszköz pirosa a fájdalmas síráshangok kíséretében a elmúlást, a halált is megidézze. „Hosszan tartó zuhanásom közepette, mintha egy nyitott, piros esernyőt dobtak volna a kezembe, hogy landoláskor össze ne törjem magamat!”¹ (LADIK 2007: 26). A komplexitása miatt szeretem ezt a performanszt, valamint a játékossága okán. Hogy Ladik Katalin gyerek benne. Akkor is, amikor összekuporodva a földön fekvő gügyög, s akkor is, amikor puskát és kardot játszik. A Ladik-művek befogadásához elengedhetetlen a gyermeki

attitűd. A gyerekes kíváncsiság és a primer tapasztalatokon keresztüli hozzáférés. A kipróbálás és az utánzás. A nyitottság egy új kódrendszer elsajátítására.

A gyerekesség más értelemben – ami, ahogy látni lehet majd, ugyancsak kapcsolatban van Ladik egyik performanszával is – a gazdasági világban is jellemző. Erre szorít rá ugyanis a fogyasztásra ösztönzés révén és a racionalitás háttérben tartásával a kortárs társadalmi berendezkedés. Vonal-, QR- és számítógépes programkódok határozzák meg a ma világát. Erről szól Ladik *Alice Kódországban* című performansa és életművének Alice-motívuma. A kulskeresésről, saját magunk, arcunk, tudásunk elvesztéséről és megtalálásáról. Arról, hogy van-e kiút önnön kódlabirintusunkból? A két „gyerekség”, a Ladik-féle és a kortárs társadalmi infantilizmus közti alapvető különbséget a tudatosság adja. A gyerekség mint nem kinőhető állapot, hanem mint tapasztalatszerzési mód, eszköztár tudatos megélésre és alkalmazásra utal, szemben azzal az állapottal, amikor az egyén nincs tudatában gyerekességének. Az egyik többlettudás, a másik épp a tudás hiánya.

Írhattam volna még a *Sámánének* című performanszról, ami talán a legismertebb alkotása Ladiknak. Épp emiatt nem írtam most róla. Holott én magam is, amikor Ladikot félistenként jellemezve mutattam be (meg) legjobb barátnőmnek, az ezen a performanszon készült képeket az elsők közt mutattam meg neki. Ezt idézte a Kassák Múzeum *Költészet és performansz – A kelet-európai perspektíva* című kiállításának prospektusa is.² Ez a barátnőm a londoni Nemzeti Színház egyik vezető hangmérnöke és hangdizájnere. Az ő szakhallása szerint is érdekes lenne beszélni Ladik hangköltészetéről, de most nem tolmácsolom mindazt, amit a kiállítás befogadása során mondott. Lesz még rá alkalom.

Most a magam számára sokkal fontosabb volt annak a megsemmisülésnek a vállalása és megmutatása, amelyet a Ladik-életmű összetettségével szembesülve élek meg. Kevésnek és riasztóan sterilnek éreztem volna a szakírást. Lehetett volna, mások is megtették, de épp e mások gondolatainak okos és körültekintő idézése, a kész sablonok (lásd például „az ego lemeztelenítése”³) és számomra semmitmondó kifejezések (például „a vers immanens tere”, „a lacani tükörstádium fogalmi appará-

tusa” stb.) megfogalmazása és ilyen szempontok alkalmazása egy ideje nem okoz semmiféle örömet. A tapasztalás, a nyitottság, az új eszköz- és kódkészlet keresése és próbálgatása annál inkább. Ladik Katalin hang- és performanszművészetének befogadása nem lehet teljes szemlélőként és leíróként. Meg kell tapasztalni, nemcsak nézőként, hanem amennyire lehetséges, saját magunkban is. Bele kell esni.

IRODALOM

- BAKOS Petra 2019. *Elvárják tőlünk, hogy szépek legyünk, de én merek csúnya lenni – interjú Ladik Katalinnal*. Punk.hu URL: <https://punkt.hu/2019/10/25/elvarjak-tolunk-hogy-szepek-legyunk-de-en-merek-csunya-lenni/> (letöltés ideje: 2022. 11. 16.)
- KOCSIS Katica 2021. *Ladik Katalin a női munkát teszi művészetté*. kultura.hu, URL: <https://kultura.hu/ladik-katalin-a-noi-munkat-teszi-muveszette/> (letöltés ideje: 2022. 11. 16.)
- KÜRTI, Emese 2017. *Screaming Hole: Poetry, Sound and Action as Intermedia Practice in the Work of Katalin Ladik*. acb Researchlab, Budapest
- LADIK Katalin 2007. *Élhetek az arcodon?* Nyitott Könyvműhely, Budapest
- LADIK Katalin 2022. *Üvöltő purgatórium*. litera.hu, URL: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/ladik-katalin-uvolto-purgatorium.html> (letöltés ideje: 2022. 11. 16.)
- P. MÜLLER Péter 2014. A performansz mint térfoglalás. *Jelenkor*, 6.
- SCHRÖDER, Johann Lothar 2001. Bevezetés. A performance, valamint más, rokon kifejezések és kifejezési formák fogalomtörténeti, történeti és elméleti áttekintése (ford. Babarczy Eszter). In *A performance-művészet* (szerk. Szőke Annamária). Budapest, Artpool–Balassi Kiadó–Tartóshullám

JEGYZETEK

- ¹ Regényes élettörténetében Ladik a pályatársak megtartó erejéről ír a piros esernyő képén keresztül.
- ² Kassák Múzeum időszaki kiállítása: *Költészet és performansz – A kelet-európai perspektíva*. 2021. június 25. – 2021. október 4. Kurátorok: Tomáš Glanc, Sabine Hänsgen, Kürti Emese.
- ³ Az itt idézőjelek között szereplő részek Ladik műveit elemző tanulmányokból származnak. Szerzőket azért nem tünteték fel, mert ezek amúgy valóban jó és szakszerű elemzések, a jelzett szembenállás nem velük vagy az általuk leírtakkal szemben valósul meg esetemben.